

Klassikalise instrumentaalmuusika stiil Anton Bruckneri teemade vormilise alusena

Edward Jurkowski

Anton Bruckneri sümfooniaid on pikka aega peetud hilisromantilise lääne kunstmuusika kaanoni oluliseks esindajaks. Samas ei ole need teosed vabad vastuoludest. Sageli kritiseeritakse helilooja teemade ning teoseosade ebatavalist pikkust, mida peetakse Bruckneri püsiva Wagneri-imetluse tagajärjeks. Bruckneri eluajal valitses arusaam tema teoste vormitusest ja sellist hinnangut kohtab paljude erinevate kriitikute, näiteks August Wilhelm Ambrise, Eduard Hanslicki, Max Kalbecki ja Gustav Dömke kirjutistes.

Selle asemel, et paigutada Bruckneri muusika postwagneriaanliku esteetika konteksti, on minu arvates palju tulemuslikum käsitleda helilooja kompositsiooni stiili William Caplini 1998. aastal formaliseeritud kõrgklassikalisele instrumentaalmuusikale iseloomulike teematüüpide valgusel. Esmapilgul võib tunduda, et Bruckneri muusika ei peegelda Caplini teoreetilisi mudelid, mida ta kasutas eelkõige hilise 18. sajandi instrumentaalmuusika analüüsimiseks. Samas peitub Bruckneri pikalt väljaarendatud teemade taga ka omalaadne rafineeritud loogika, mis võimaldab neid Caplini mudelitega usutavalt seostada. Ma alustan paari näitega Ludwig van Beethoveni loomingust, mida Caplin oma teoreetilises töös palju käsitleb. Kuigi vaid illustreerivad, ei ole Beethoveni näited juhuslikud. 19. sajandil Viinis tegutsenud ja seal hariduse saanud helilooja jaoks nagu Bruckner oli Beethoveni loominguga sügav tundmine enesestmõistetav. Arvestades Bruckneri teadmisi ja sümpaatiat sedalaadi repertuaari vastu, ei ole põhjendamatu oletada, et mingil tasandil kasutas ta beethovenlikke elemente ka oma muusikas. Seejärel käsitlen Bruckneri teoseid ja näitan, kuidas Caplini mudelid võimaldavad esile tuua nende vormiloogika. Võrdlemise eesmärgil analüüsin seitsme eri teoseosa peateemasid.

Käsitluse lähtekohana vaatlen ma Caplini nelja teematüüpi Beethoveni sümfooniade temaatilise materjali põhjal. **Näide 1** on peateema helilooja 5. sümfoonia esimesest osast, mis vormiliselt esindab suurt lauset. **Näide 2** illustreerib 8. sümfoonia kolmanda osa avateemat ja esindab vormiliselt perioodi. Perioodiga lähedalt seotud hübriidteema avaldub 7. sümfoonia esimeses osa peateemana ning on ära toodud **näites 3**. Lõpetuseks on **näites 4** illustreerimise eesmärgil ära toodud arendatuma struktuuriga 21 takti hõlmav 1. sümfoonia esimese osa peateema, mis on 16-taktilise lause laiendatud variant.

Olles toonud näited Caplini nelja teematüüpi kohta, näitan, kuidas tema mudelid võivad olla abiks Bruckneri teemade vormilise struktuuri mõistmisel. **Näide 5** on 7. sümfoonia kolmanda osa kolmeosalises vormis komponeeritud Scherzo esimene (A) alaosa (kogu osa tervikuna on samuti kolmeosalise struktuuriga, Scherzo-Trio-Scherzo). Mittekvadraatne periood on ka 2. sümfoonia kolmanda osa Scherzo esimese alaosa (taktid 1–48) vormiks, vt. **näidet 6**.

Nimetatud kaks näidet demonstreerivad, kuidas laiendatud teemad vastavad vormistruktuuri süvatasandi funktsioonidele, s.t. käsitleva teoseosa vastavatele vormiüksustele tervikuna. Edasi käsitlen ma aga vormifunktsioonide avaldumist vormi madalamal tasandil, täpsemalt mingi vormiosa, antud juhul mõne sonaadivormi peateemat moodustava alaosa puhul. Esimese näitena vaatlen ma 1. sümfoonia finaali peateemat, mis on ära toodud **näites 7**. See on võrdlemisi klassikaline kaheksataktiline suur lause. Järgmise juhtumina käsitlen ma 7. sümfoonia finaali peateemat, mis on ära toodud **näites 8**. Tegemist on kaheksataktilise suure lausega, mis on laiendatud üheksataktiliseks teemaks. **Näites 9** demonstreerin ma 5. sümfoonia esimese osa peateemat (ekspositsioonile eelneb siin ulatuslik sissejuhatus taktides 1–50). Selle teema vormiliseks mudeliks on 16-taktiline laiendatud lause.

Siis vaatlen ma **näites 10** ära toodud 6. sümfoonia esimese osa peateemat, mille 22 takti on 16-taktilise lause laiendatud variant. Selle esitusosa (*presentation*) lahkneb siiski pisut konventsionaalsest esitusest. Viimase, **11. näitena** toon ma 8. sümfoonia esimese osa peateema. Analoogiliselt võib ka siin vaadelda 20-taktist teemat 16-taktise lause laiendatud variandina.

Näidetes 7–11 põhineb sidepartii neljal korral peateema materjali kordusel, mis kõlab nüüd valjemalt ja täisorkestri esituses (erandiks on 7. sümfoonia finaali peateema). Tegemist on vormilise strateegiaga, millele James Hepokoski ja Warren Darcy viitavad kui „hajuvale järellausele”.¹ Selle puhul näib peateema

¹ „Hajuva järellausena” komponeeritud sidepartiid on käsitlenud Hepokoski ja Darcy (2006: 101–111).

suures ulatuses kordamine sidepartii alguses viitavat perioodilisele, s.t. eel- ja järellausest moodustuvale struktuurile. Perioodiline struktuur aga ei realiseeru, sest oletatava liitperioodi järellause (*consequent*) teine pool (*continuation*) hälbib peateema struktuurist ning päädib lõpuks hoopis modulatsiooniga kõrvalhelistikku.

Joonis 1 reastab Bruckneri üheksa sümfoonia (ja lisaks ka varase d-moll, nn. nullsümfoonia) esimeste osade peateema tüübid ja sidepartiis kasutatavad vormilised strateegiad. Siin ilmnevad selgelt huvitavad jooned. Kuues sümfoonias kümnest avaldub peateema liitlausena (*compound sentence, 16-measure sentence*). Ülejäänud sümfooniad esindavad laiendatud Caplini hübriidi nr. 3. Kokkuvõtlikult saab öelda, et kõigi Bruckneri teoste esimeste osade peateemasid esindavad kas laused või lausesarnased hübriidteemad. Sidepartiid on samuti märkimisväärsed: kahe erandiga esindavad need kõik hajuva järellause tüüpi.

Selle artikli peamiseks eesmärgiks on näidata, et Bruckneri teemade stiil ei väljendu lõpmatute ja vormitute meloodiate järgnevusena. Kasutades Caplini kirjeldatud teematüüpe, saab väita, et Bruckneri teemade vormiline alus on ratsionaalne, kuigi need eemalduvad mõnikord klassikalistest mudelist suhteliselt kaugele. Täpsemalt võib Bruckneri teemasid käsitada Caplini kõrgklassikaliste teematüüpide vabamate variantidena. Selles käsitluses vaadeldakse Bruckneri teemade vormi ja seda, kuidas klassikalisi konventsioone vastustatakse ka stiililist konteksti silmas pidades.